

JUVAYNING “AL-IRSHOD” ASARINING MUQADDIMASI XUSUSIDA

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-113-117>

Xolmirzayev Imron Toxir o‘g‘li

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1-kurs magistranti

O‘zbekiston musulmonlari idorasi “Devonxona” bo‘limi xodimi

Ilmiy rahbar: Jurayev Sh.S.

PhD., Katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Imom al-Haramayn al-Juvayniyning “al-Irshod ila qovati al-adilla fi usul al-i’tiqod” asari muqaddimasi ilmiy tahlil qilinadi. Unda muqaddimaning g‘oyaviy mazmuni, metodologik asoslari hamda ilm va din o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik masalalari yoritiladi. Shuningdek, muqaddimada ilgari surilgan qarashlar orqali ummat tanazzulining sabablari, ilmiy tafakkurning ahamiyati va aqidaviy masalalarni dalil asosida tushuntirish zarurati ochib beriladi. Maqolada muqaddimaning kalom ilmi rivojida o‘rni hamda uning zamonaviy ilmiy tafakkur uchun ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: al-Irshod, al-Juvayniy, kalom ilmi, aqida, ilm va din, metodologiya, dalil, tafakkur, Ahli sunna, muqaddima.

Annotation. This article analyzes the introduction of Imam al-Haramayn al-Juwayni’s work “al-Irshad ila qawati al-adilla fi usul al-i’tiqad”. It examines the conceptual content, methodological foundations, and the relationship between knowledge and religion presented in the introduction. The study highlights the causes of intellectual decline in the Muslim community, the importance of scientific reasoning, and the necessity of grounding theological beliefs on rational evidence. Furthermore, the article evaluates the role of the introduction in the development of kalam theology and its relevance to contemporary intellectual thought.

Keywords: al-Irshad, al-Juwayni, kalam, theology, knowledge and religion, methodology, evidence, intellectual thought, Ahl al-Sunna, introduction.

KIRISH

Islom ilmlarining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan kalom ilmi musulmon ummatining aqidaviy qarashlarini asoslash, ularni mantiqiy va daliliy jihatdan himoya qilish hamda turli bid‘at va noto‘g‘ri e‘tiqodlarga qarshi ilmiy asosda javob berish vazifasini bajaradi. Ushbu ilm doirasida yaratilgan asarlar orasida Imom al-Haramayn Abu al-Ma‘oliy Abdulmalik al-Juvayniyning “Al-Irshod ila qovati” al-adilla fi usul al-i’tiqod” asari alohida o‘rin tutadi. Mazkur asar nafaqat Ahli sunna val jamoa aqidasi muhim manbalaridan biri, balki kalom ilmining metodologik rivojida ham muhim bosqich hisoblanadi.

“Al-Irshod” asari yozilgan davr musulmon jamiyatida ilmiy tafakkur yuqori darajada rivojlangan, ilm va ma‘rifat jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida qaralgan davrga to‘g‘ri keladi. Shu jihatdan asar nafaqat aqidaviy masalalarni bayon qiluvchi manba, balki o‘sha davr ilmiy muhitining yorqin aksidir. Asarda ilgari

surilgan fikrlar ilmning din bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi hamda haqiqiy diniy tushuncha faqat ilmiy asos, dalil va mantiq orqali shakllanishi mumkinligini ta’kidlaydi .

Muqaddima qismi ayniqsa alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda muallif va muhaqqiq tomonidan din va ilm munosabati, ummatning tanazzuli sabablari, ilmiy metodologiyaning zarurati kabi muhim masalalar yoritiladi. Xususan, dinni ilmdan ajratib talqin qilish jiddiy xato ekani, bunday yondashuv jamiyatda fikriy inqirozga olib kelishi mumkinligi asosli ravishda bayon etiladi. Muqaddimada dinning da’vo ekanligi va har qanday da’vo dalil talab qilishi, bu dalil esa ilm orqali ta’minlanishi zarurligi qat’iy ta’kidlanadi .

Shuningdek, muqaddimada Imom al-Juvayniyning ilmiy merosi va uning islom tafakkuridagi o‘rni ham yuksak baholanadi. U nafaqat shofi‘iy fiqhida, balki kalom va usul ilmlarida ham yetakchi imomlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning ilmiy yondashuvi Ahl as-Sunna aqidasi mantiqiy asosda mustahkamlashga xizmat qilgan va keyingi avlod ulamolari uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratgan .

Mazkur maqolaning maqsadi – Imom al-Juvayniyning “Al-Irshod” asari muqaddimasini ilmiy tahlil qilish, undagi asosiy g‘oyalar, metodologik yondashuvlar va ilm-din munosabati haqidagi qarashlarni ochib berishdan iborat. Shuningdek, muqaddimada ko‘tarilgan masalalarning bugungi zamon ilmiy va ijtimoiy hayotidagi ahamiyatini yoritish ham ushbu tadqiqotning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

ASOSIY QISM

al-Juvayniyning “Al-Irshod” asari muqaddimasi mazmunan chuqur, metodologik jihatdan puxta va g‘oyaviy jihatdan keng qamrovli hisoblanadi. Muqaddima oddiy kirish emas, balki butun asarning ilmiy yo‘nalishini belgilab beruvchi nazariy asos vazifasini bajaradi.

Avvalo, muqaddimada ilm va din o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik masalasi markaziy o‘rin egallaydi. Muallif ochiq tarzda shuni ko‘rsatadiki, dinni ilmiy asosdan ajratish uni to‘g‘ri anglash imkonini yo‘qqa chiqaradi. Chunki din o‘z mohiyatiga ko‘ra da’vo bo‘lib, har qanday da’vo esa dalilni talab qiladi. Dalil esa faqat ilm orqali hosil bo‘ladi. Shu jihatdan qaraganda, ilm dinning tashqi vositasi emas, balki uning ichki zaruriy tarkibiy qismidir .

Muqaddimada alohida urg‘u berilgan jihatlardan yana biri – ummat tanazzulining sabablari masalasidir. Muallif bu tanazzulni faqatgina diniy omillar bilan emas, balki ilmiy tafakkurning sustlashuvi bilan bog‘laydi. U dinni ilmdan ajratgan holda targ‘ib qilish jamiyatda fikriy inqirozga olib kelishini asoslab beradi. Ayniqsa, ziyoli qatlam orasida dinning ilmiy asosdan uzilishi jiddiy muammolarni keltirib chiqargani qayd etiladi. Bu esa muqaddimaning faqat tarixiy emas, balki dolzarb ijtimoiy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi .

Shuningdek, muqaddimada metodologiya masalasiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Muallif ilmiy yondashuvni faqat ma’lumot to‘plash bilan cheklamaydi, balki uni mantiqiy tahlil, dalillash va tanqidiy fikrlash bilan bog‘laydi. Bu yerda kalom ilmining asosiy vazifasi – e’tiqodiy masalalarni aqliy va mantiqiy asosda tushuntirish

ekani namoyon bo‘ladi. Aynan shu yondashuv Ahl as-Sunna aqidasiining ilmiy asosda shakllanishiga xizmat qilgan .

Muqaddimada yana bir muhim g‘oya – ilmiy merosni baholash va uni zamonaviy yondashuv bilan qiyoslash zarurligidir. Muallif ajdodlar merosini ko‘r-ko‘rona qabul qilishni emas, balki uni ongli ravishda tahlil qilish, zamonaviy ilmiy natijalar bilan solishtirish lozimligini ta’kidlaydi. Bu esa ilmiy tafakkurning dinamik va rivojlanishga ochiq bo‘lishi kerakligini anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, muqaddima nafaqat an’anaviy, balki zamonaviy ilmiy tafakkur talablariga ham javob beradi .

Bundan tashqari, muqaddimada sivilizatsion tafakkur ham aks etgan. Asarda ilm nafaqat individual bilim manbai, balki jamiyat va sivilizatsiya taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Muallif ilm orqali inson shakllanishini, inson orqali esa jamiyat va sivilizatsiya rivojlanishini asoslaydi. Bu yondashuv ilmni faqat nazariy emas, balki amaliy va ijtimoiy ahamiyatga ega hodisa sifatida ko‘rsatadi .

Muqaddimaning yana bir muhim jihati – Imom al-Juvayniyning ilmiy uslubini aks ettirishidir. U o‘z asarida murakkab aqidaviy masalalarni aniq, tartibli va mantiqiy izchillik bilan bayon qiladi. Bu esa uning kalom ilmida yetuk metodologiya yaratganini ko‘rsatadi. Uning yondashuvi keyingi ulamolar uchun asos bo‘lib xizmat qilgan va Ahl as-Sunna ilmiy an‘analarining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan .

Shu bilan birga, muqaddimada asarning tahqiqi bilan bog‘liq masalalar ham yoritilgan. Unda mavjud bosma nusxalardagi kamchiliklar, xatolar va ba’zan aqidaga zid iboralarning kirib qolganligi ko‘rsatib beriladi. Bu holat ilmiy matn bilan ishlashda ehtiyotkorlik va tanqidiy yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Muhaqqiqlar tomonidan qo‘lyozma nusxalarga tayangan holda matnni qayta tiklash ishlari olib borilgani esa asarning ilmiy qiymatini yanada oshiradi .

Umuman olganda, muqaddima o‘zida bir nechta muhim qatlamlarni mujassam etadi: aqidaviy asos, metodologik yondashuv, ilmiy tafakkur, sivilizatsion qarash va matnshunoslik masalalari. Bu esa uni oddiy kirish qismidan ko‘ra kengroq – mustaqil ilmiy tahlil obyekti darajasiga olib chiqadi.

Muqaddima yuzaki qaralganda umumiy fikrlar majmuasi bo‘lib ko‘rinsa-da, aslida u qat’iy tizimga ega. Unda avvalo ilmning zarurligi asoslanadi, so‘ngra dinning dalilga tayanishi zarurati bayon qilinadi, undan keyin esa bu ikki tushuncha o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ko‘rsatiladi. Shu tarzda muallif o‘z asari uchun mustahkam nazariy poydevor yaratadi .

Muqaddimada alohida ko‘zga tashlanadigan jihatlardan biri – ilmiy tafakkurning shakllanishiga doir qarashlardir. Muallif ilmni faqat ma’lumot yig‘ish emas, balki tafakkur qilish, tahlil etish va xulosa chiqarish jarayoni sifatida talqin qiladi. Bu esa kalom ilmining asl mohiyatini ochib beradi. Chunki kalom ilmi faqat aqidaviy masalalarni bayon qilish bilan cheklanmaydi, balki ularni aqliy asosda tushuntirish va himoya qilishni ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, muqaddima ilmiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiluvchi nazariy qo‘llanma vazifasini ham bajaradi .

Yana bir muhim jihat – muqaddimada taqlid va ilmiy yondashuv o‘rtasidagi farqning ochib berilishidir. Muallif taqlidni ilmiy taraqqiyotga to‘sqinlik qiluvchi omil

sifatida baholaydi. Chunki taqlid insonni fikrlashdan to‘xtatadi va uni tayyor qarashlarga bog‘lab qo‘yadi. Aksincha, ilmiy yondashuv insonni dalil izlashga, savol berishga va haqiqatni mustaqil ravishda anglashga undaydi. Bu esa muqaddimaning tarbiyaviy va metodologik ahamiyatini yanada oshiradi .

Muqaddimada ilgari surilgan yana bir muhim fikr – ilm va sivilizatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikdir. Muallif ilmni faqat shaxsiy kamolot vositasi sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, ilm rivojlangan jamiyatda tafakkur rivojlanadi, tafakkur rivojlangan joyda esa sivilizatsiya shakllanadi. Shu sababli ilmning susayishi jamiyatning tanazzuliga olib keladi. Bu g‘oya muqaddimaning eng dolzarb jihatlaridan biri bo‘lib, u bugungi kun uchun ham katta ahamiyatga ega .

Bundan tashqari, muqaddimada ilmiy merosga munosabat masalasi ham muhim o‘rin egallaydi. Muallif ajdodlar merosini inkor etmaydi, balki uni chuqur o‘rganish, tahlil qilish va zamonaviy yondashuv bilan baholash zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv ilmiy an‘ananing davomiyligini ta’minlaydi va uni rivojlantirish imkonini beradi. Shu jihatdan muqaddima nafaqat o‘tmishga, balki kelajakka ham yo‘naltirilgan ilmiy dastur sifatida namoyon bo‘ladi .

Muqaddimaning yana bir qatlamida muallifning shaxsiy ilmiy pozitsiyasi ham namoyon bo‘ladi. U o‘z davrining ilmiy muammolarini chuqur anglagan holda, ularga yechim sifatida ilmiy-metodologik yondashuvni taklif qiladi. Bu esa uning nafaqat nazariy olim, balki amaliy fikr yurituvchi mutafakkir ekanini ko‘rsatadi. Aynan shu jihat uni kalom ilmi tarixida alohida o‘ringa ega shaxs sifatida namoyon etadi .

Shuningdek, muqaddimada matnshunoslik jihatlari ham bevosita yoki bilvosita aks etgan. Xususan, asarning turli nusxalarida uchraydigan xatolar, noto‘g‘ri nisbatlar va iboraviy buzilishlar qayd etiladi. Bu esa ilmiy matn bilan ishlashda manba tanlash, solishtirish va tekshirish kabi jarayonlarning naqadar muhim ekanini ko‘rsatadi. Shu orqali muqaddima faqat aqidaviy yoki falsafiy emas, balki ilmiy-tanqidiy yondashuvni ham targ‘ib qiladi .

Umuman olganda, muqaddima ko‘p qatlamli mazmunga ega bo‘lib, unda ilm, din, tafakkur, metodologiya va sivilizatsiya masalalari o‘zaro bog‘liq holda yoritilgan. Bu esa uni oddiy kirish qismidan ko‘ra kengroq – mustaqil ilmiy konsepsiya darajasiga olib chiqadi. Muqaddimada ilgari surilgan g‘oyalar nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi ilmiy va ijtimoiy muhit uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

al-Juvayniyning “Al-Irshod” asari muqaddimasi chuqur ilmiy mazmunga ega bo‘lib, u faqat kirish qismi emas, balki butun asarning g‘oyaviy va metodologik asosini belgilab beruvchi muhim bo‘lim hisoblanadi. Muqaddimada ilgari surilgan fikrlar kalom ilmining mohiyatini, uning vazifalarini hamda ilm va din o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniq va asosli tarzda yoritib beradi.

Tadqiqot natijasida ayon bo‘ldiki, muqaddimaning markaziy g‘oyasi – dinni faqat ilmiy asosda tushunish zarurligi va dalilsiz e‘tiqodning yetarli emasligidir. Muallif dinni da‘vo sifatida talqin qilib, har qanday da‘vo dalil talab qilishini qat’iy asoslaydi.

Bu esa kalom ilmining zarurligini va uning aqidaviy masalalardagi o‘rnini yaqqol namoyon etadi .

Shuningdek, muqaddimada ummat tanazzulining asosiy sababi sifatida ilmiy tafakkurning susayishi ko‘rsatiladi. Din va ilmning ajratilishi jamiyatda fikriy inqirozga olib kelishi, ayniqsa ziyoli qatlamda bu holat jiddiy muammolarni yuzaga keltirishi asoslab beriladi. Bu esa muqaddimaning nafaqat nazariy, balki amaliy va ijtimoiy ahamiyatga ham ega ekanini ko‘rsatadi .

Muqaddimada ilgari surilgan metodologik yondashuvlar – mantiqiy tahlil, dalillash, tanqidiy fikrlash va ilmiy merosni ongli baholash kabi tamoyillar bugungi ilmiy tadqiqotlar uchun ham dolzarb hisoblanadi. Bu jihatlar asarni zamonaviy ilmiy tafakkur bilan uyg‘unlashadigan muhim manba sifatida namoyon qiladi.

Bundan tashqari, muqaddimada ilm va sivilizatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib berilib, ilm jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Ilm orqali inson shakllanishi, inson orqali esa jamiyat va sivilizatsiya rivojlanishi haqidagi qarashlar asarning keng qamrovli falsafiy asosga ega ekanini ko‘rsatadi.

Asarninig muqaddimasi kalom ilmi tarixida muhim o‘rin tutuvchi, ilmiy metodologiya, aqidaviy tafakkur va sivilizatsion qarashlarni o‘zida mujassam etgan yuksak ilmiy meros hisoblanadi. Unda ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, zamonaviy ilmiy va diniy tafakkur uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. al-Irshad ila qawati al-adilla fi usul al-i'tiqad. – Bayrut: Dar al-kutub al-ilmiyya, 1995.
2. Imam al-Haramayn al-Juwayni. ash-Shamil fi usul ad-din. – Bayrut: Dar al-kutub al-ilmiyya, 1999.
3. Imam al-Haramayn al-Juwayni. Luma al-adilla fi qawaid aqoid ahl as-sunna wal-jama'a. – Qohira: Dar al-ansar, 1987.
4. Imam al-Haramayn al-Juwayni. al-Aqida an-nizamiyya. – Bayrut: Dar al-kutub al-ilmiyya, 2003.
5. Muhammad Yusuf Musa. tahqiq: al-Irshad ila qawati al-adilla fi usul al-i'tiqad. – Qohira, 1955.
6. Abu Bakr ibn Maymun. Sharh al-Irshad. – Qohira: Maktabat al-anjilo al-misriyya, 1987.
7. al-Mazari. al-Huda fi sharh al-Irshad. – Tunis: Dar al-gharb al-islami, 2000.
8. Ibn Baziza al-Tunisi. al-Is'ad fi sharh al-Irshad. – Kuvayt: Dar ad-diya, 2005.
9. Abu al-Qasim al-Naysaburi. Sharh al-Irshad (qo‘lyozma).
10. Ibrahim ibn Yusuf ibn al-Mar'a. Nukat al-Irshad fi al-i'tiqad (qo‘lyozma).
11. Zakariya al-Idrisi. Kifayat talib ilm al-kalam fi sharh al-Irshad (qo‘lyozma).
12. Abu Bakr ibn Khafaf. Iqtifat al-azhar wa istikhraj nataij al-afkar li tahsil al-ghaya wal-murad min sharh kitab al-Irshad (qo‘lyozma).
13. Ali ibn Muhammad al-Baqri. Minhaj as-sadad fi sharh al-Irshad (qo‘lyozma).
14. Said Foudeh. Dirasat fi ilm al-kalam wa usul al-aqida. – Iordaniya, 2010.